

MIRJANA SANADER

TRAGOVI VULKANOVA KULTA U RIMSKOJ PROVINCIJI DALMACIJI

UDK 930.27(497.5)"652"
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 13. 10. 1995.
Received:

Dr. Mirjana Sanader
HR — 10000 Zagreb
Arheološki zavod
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3

U južnim dijelovima rimske provincije Dalmacije zabilježeno je nekoliko spomena Vulkana, vrlo starog i štovanog rimskog božanstva. Nakon analize izvora i znanstvenih radova koji se bave kultom Vulkana u Rimu i u provincijama, te spomenika očuvanih u tom dijelu južnom dijelu Dalmacije, ustanovljeno je da se na tom području Vulkan štovao u ulozi gospodara vatre. Kult Vulkana je poznavalo i ilirsko stanovništvo toga dijela provincije, o čemu svjedoči i natpis jednog romaniziranog Liburna.

U sjevernim krajevima Dalmacije zasad nema izravnih tragova štovanja Vulkanova kulta. Tamošnje stanovništvo, koje se uglavnom bavilo metalurškom djelatnošću, štvalo je, kako svjedoče pronađeni natpisi iz Starog Majdana, panonsko božanstvo Sedata. Sedat je poznat kao zaštitnik metalaca i metalurške djelatnosti, pa se može dovesti u svezu s Vulkanom koji je, kako iznose neki znanstvenici, bio i zaštitnikom kovača i metalurgije općenito.

Premda je štovanje Vulkana, kako nas izvješćuje Arnobije (6,19), bilo vrlo rasprostranjeno,¹ o tome rimskom božanstvu do danas nisu zaključene rasprave koje se tiču podrijetla kulta i etimologije imena.² Na ta pitanja po-

¹ Arnobije, 6, 19: *constitueremus enim in decem milia simulacrorum toto esse in orbe Vulcani.*

² Već su antički pisci (Ciceron, *De nat. deor.*, 3, 62; Varon, *De ling. Lat.*, 5, 70; Plaut, *Men.*, 330; Augustin, *De im. c. d.*, 7, 16) pokušavali dati odgovor na pitanje o podrijetlu imena *Vulcanus*. EISENHUT 1962, 950 opširno govori o znanstvenim raspravama koje se vode oko toga je li ime Vulkanovo indoeuropskog (dakle italsko-latinskog) podrijetla ili nije (dakle — etruščanskog). P. Wissowa, koji priznaje podudaranje između imena *Vulcanus* i kretskog *φέλχωνος* preko etruščanskog *vel* s brončane jtre, ne može prihvatiti da rimsko-grčkog Vulkana — Hefesta kod Etruščana reprezentiraju dva božanstva, naime *Sethlans* i *Vexlans*. Međutim, ne nudi alternativu, kao uostalom ni LATTE koji čak kaže (1960, 130,4) da je etruščansko posredništvo isključeno, jer su ovi već imali Setlansa.

sljednja je pokušala odgovoriti E. Simon, koja podržava tezu o etruščanskom podrijetlu Vulkanova imena.³ Ona, naime, smatra da je ime boga Vulkanu izravno u svezi s etruščanskim gradom *Vulci*, s imenom umjetnika *Vulce* iz Veja, te s natpisom *velch* koji se nalazi na brončanoj jetri iz Piacenze. Etruščansko božanstvo Sethlans odgovara grčkom Hefestu i rimskom Vulkanu.⁴

Sigurno je da je Vulkan jedno od najstarijih rimskih božanstava, o čemu svjedoči i činjenica da je njegova svetkovina zabilježena u najstarijem kalendaru. O njegovoj važnosti i mjestu u rimskom panteonu govori i podatak da je imao svoga flamera, imenom *Volcanalis*.⁵ Volkanalije su se obilježavale u vrijeme najvećih suša, u najtoplijem mjesecu u godini, dana 23. augusta. Toga su mu se dana, na *area Volcani* koja je bila smještena poviše Komicija⁶ (sasvim suprotno nauku haruspika da se kulturna mjesta Venere, Marsa i Vulkanu imaju smjestiti izvan grada),⁷ žrtvovali žive ribice iz Tibera.⁸ Zapravo, ta činjenica, kao i druga da je Vulkanova svetkovina smještena između *Portunalia* koje su se slavile 17. augusta i koje su bile posvećene zaštitniku luka, te *Volturnalia*, 27. augusta, svečanosti Tibera, navela je neke znanstvenike da Vulkanu usko povežu s vodom. Veliki zagovornik teze da se Vulkanu treba dovesti u usku

³ SIMON 1990, 248.

⁴ Kao dokaz ovoj tvrdnji E. Simon iznosi činjenicu da su Etruščani imali i dva imena za Dionisa: *Fufluns* u mitološkom kontekstu, te *Pacha* u kulturnom. Osim toga, dalje kaže da Vulkanu u Rimu zovu još i *Mulciber* (SIMON 1990, 248). Treba, međutim, reći da se za tu tezu zalagao već i F. Altheim (ALTHEIM 1930, 173).

⁵ O rimskom je kalendaru studiju napisala i M. Miličević (MILIČEVIĆ 1990) kojoj se ovim putem zahvaljujem na poticaju za pisanje ove rasprave.

⁶ F. Coarelli je prilikom svojih iskopavanja na rimskom Forumu pronašao rana arheološka svjedočanstva prisutnosti Vulkanova kulta na Komiciju (COARELLI 1983, 161 i d.). Upravo su ti rezultati najnovijih njegovih istraživanja poslužili E. Simon u donošenju zaključaka o uzrocima smještaja Vulkanova kulta upravo na Komicij koji je bio mjesto političkog života grada (SIMON 1990, 248-255). U rano vrijeme Komicij je bio mjesto gdje se raspravljalo o novim zakonima, upravo su se ovdje vodile i rasprave o unutrašnjem i vanjskom političkom životu. Osim toga, tu su se donosile odluke o vođenju ratova i osnivanju kolonija. Prva je, dakako, bila Ostija čije je glavno božanstvo bio upravo Vulkan. I K. Latte i P. Wissowa su smatrali da je Vulkan tu ulogu dobio zbog brojnih skladišta žita nad kojima je itekako trebalo bdjeti. E. Simon s pravom iznosi dosad previdenu činjenicu da u vremenu osnutka Ostija nije imala skladišta. Dalje kaže da su kolonizatori s Komicija sa sobom ponijeli svoje vrlo štovano božanstvo. Važnost Vulkanu autorica dalje povezuje s Coarellijevim nalazom *mundus Cereris*, također na Komiciju. Ovaj se otvarao dan nakon Volkanalija, 24. augusta. Shodno tome ona pokušava uputiti na kalendarsku i topografsku povezanost ta dva *numina*.

⁷ Vitruvije, I, 7, 1.

⁸ LATTE 1960, 129 je siguran da žive ribice nisu nadomjestak za neku vredniju ili, štoviše, ljudsku žrtvu. On misli da nikada nije ni bilo druge žrtve, te da su ribice samo naivno lukavstvo ne bi li se tako brže postigla Vulkanova milost. Dakle, žrtvuje se nešto živo, ali čiji se gubitak može podnijeti. ROSE 1933, 61 nudi drugu, vrlo prihvatljivu mogućnost: "(...) perhaps the fact that a water-creature was given him, made the offering particularly acceptable; fish are normally in no danger from fire". Usp. još Fest, 274;

svezu s "flüssigen Elements" bio je A. von Domaszewski.⁹ Mnogo dalje u pretpostavkama otišao je J. Carcopino koji tvrdi da bog Tibera nije nitko drugi nego sam Vulkan.¹⁰ Na ovome mjestu svakako treba spomenuti nepoznatog retoričara iz 1. stoljeća, nazvanog Heraklid, čiji su se radovi dugo stajali u zaslugu Heraklida Pontika koji Vulkana također dovodi u svezu s vodom.¹¹ Međutim, W. Eisenhut se odlučno protivi bilo kakvoj vezi Vulkana i vode te tvrdi da su Rimljani u Vulkanu vidjeli isključivo božanstvo vatre koja razara.¹² Dokaz toj tvrdnji vidi u činjenici da je Domicijan, u sjećanje na Neronov požar, dao da se godišnje prinosi žrtva *incendiorum arcendorum causa*. Osim toga, kako govore natpisi (CIL VI 826), dao je podići Vulkanove oltare u svim dijelovima Rima. E. Simon također ne prihvaća vezu ili, štoviše, izjednačavanje Vulkana s riječnim božanstvom Tiberom,¹³ a to ne prihvaća ni H. J. Rose koji se žestoko usprotivio spomenutoj Carcopinovoj tezi.¹⁴ Osim toga, treba kazati da se ni P. Wissowa, kao ni K. Latte, u svojim tekstovima ne osvrću na ikakvu mogućnost veze između Vulkana i vode.¹⁵

Mnogo se raspravljalo i o djelatnostima čiji bi zaštitnik Vulkan trebao biti. Vulkan je ikonografski sličan grčkom Hefestu¹⁶ (rimski umjetnici ne obraćaju pozornost njegovoj šepavosti, kao što je to bio slučaj s grčkima¹⁷). Međutim, kolikogod da je velika ikonografska sličnost, ta se dva božanstva

⁹ DOMASZEWSKI 1907, 334.

¹⁰ CARCOPINO 1919, 82.

¹¹ Ovaj je dio Heraklidova teksta otisnut u djelu E. H. Gombrich, *Symbolic Images*, Oxford, 1985, str. 82 i bilješke 4-7 na str. 218.

¹² EISENHUT 1962, 955.

¹³ SIMON 1990, 250.

¹⁴ ROSE 1933, 46-63.

¹⁵ WISSOWA 1924, 356-369; LATTE 1960, 129-131.

¹⁶ Najpoznatiji Hefestov kip je onaj brončani Alkamenov, koji se nalazio u Hefestovu hramu u Ateni, a o kome javlja Ciceron (*De nat. deor.*, I, 30) te kaže da je umjetnik vješto izbjegao prikazati Hefestovu šepavost: "*Athenis laudamus, Vulcanum eum, quem fecit Alcamenes, in quo stante atque vestito leviter apparet claudicatio non deformis*". Taj kip prikazivao je Hefesta odjevenog u radno odijelo (*exomis*) koje mu je desno rame ostavljalo slobodnim radi bolje pokretljivosti pri radu. Na glavi je imao stožastu kapu (*pilos*). U desnoj je ruci držao čekić, a u lijevoj žezlo (BLANCO 1975, 264). Bitne crte Alkemenova originala mogu se pronaći u brojnim rimskim replikama na reljefima, figuricama i novčićima.

¹⁷ Na jednom krateru slikara Kleofrada, koji se danas čuva u Louvreu, prikazan je Hefestov povratak na Olimp. Umjetnik njegovu oduzetost predstavlja tako što ga je postavio na mazgu, u damskom položaju, sa zgrčenim nogama (SIMON 1985, 220). Oko Hefestove šepavosti vodile su se rasprave, ali bih na ovome mjestu navela jednu sasvim zanimljivu tezu A. Durmana koji uzroke šepavosti ljevača bakra i bronce vidi u kemijskom sastavu tih kovina. Tako bakar u svome sastavu sadrži dio bakra, dio arsena, dio sumpora i neke druge kovine. Prilikom taljenja, kada je za otapanje bakra potrebno postići temperaturu od 400 do 600 stupnjeva, oslobađa se arsen u obliku plina, jer ima niže talište. Arsen se kao plin veže uz vodik, što je upravo smrtonosno. Ako je ljevač vješt, znađe izbjeći tu pojavu, ali ne potpuno. Tako se s vremenom javljaju posljedice kao što su šepavost, te kasnije i uzetost udova (DURMAN 1991, 125-130).

razlikuju u svojoj domeni djelovanja. Homerov je Hefest spretan zlatar, kovač oružja i ljevač bronce. Upravo je Hefest, zahvaljujući svojoj sposobnosti i umjetničkoj sklonosti, izradio čudesno lijepi štit za Ahileja. Rimski Vulkan nije ništa od toga, ali ga njegova moć upravljanja vatrom koja razara¹⁸ čini dostojnim ogromnog strahopoštovanja (da takav bog može biti i milostiv, svjedoči njegov nadimak *Mulciber*). E. Simon¹⁹ u Vulkanu vidi kompleksniji *numen*,²⁰ te kaže, ohrabrena najnovijim rezultatima Coarellijevih istraživanja na rimskom Forumu, kako nad Komicijem bdiju Cerera (poljodjelstvo) i Vulkan (kovinska djelatnost), što opet Vulkanu dovodi u svezu s Hefestom. Tu tezu autorica potkrepljuje činjenicom da se za Vulkanu palilo oružje, o čemu izvješćuje Livije,²¹ a posebno piše i W. Eisenhut.²² K. Latte taj običaj objašnjava željom da se unište neprijateljske moći koje ostaju u oružju, što je moguće samo uz pomoć vatre koja uništava.²³ E. Simon dalje iznosi da se upravo zbog tog običaja Vulkan ne može jednostrano smatrati silom vatre te da mu spaljivanje oružja nije posvećeno samo zbog toga što je on bog vatre. Analogno tome bi i Mars i Minerva, kojima se također pali oružje, mogli biti vatrena božanstva, što nikako nisu. Tako autorica svoju smjelu tezu na kraju zaključuje tvrdnjom da Mars i Minerva paljenje oružja primaju kao ratna božanstva, a Vulkan kao kovač oružja.²⁴

Materijalna svjedočanstva, kao što su posvete Vulkanu, analizirao je P. Wissowa.²⁵ On smatra da je uspješno dokumentirao Vulkanovo svojstvo gospodara vatre upravo tekstovima s brojnih natpisa, ne samo iz Rima nego i iz rimskih gradova i provincija. Uočio je velik broj posveta gradskih činovnika u čijoj je nadležnosti bila i briga oko požara.²⁶ W. Eisenhut, nasuprot P. Wissovi, mnogo je kritičniji prilikom čitanja posveta Vulkanu.²⁷ Slaže se, dakako,

¹⁸ LATTE 1960, 130 u Vulkanu vidi: "(...) Urheber der Brände, der natürlich das Feuer auch basantigen kann" (začetnika požara koji može, naravno, i smiriti vatru).

¹⁹ SIMON 1990, 251.

²⁰ U bilješki 6 već je bilo riječi o najnovijim nalazima na Komiciju. Upravo je *mundus Cereis* potaknuo E. Simon na tu tezu.

²¹ Livije, XXX, 6, 9; XLI, 12, 6.

²² EISENHUT 1962, 955.

²³ LATTE 1960, 129.

²⁴ SIMON 1990, 251.

²⁵ WISSOWA 1924, 361-363.

²⁶ P. Wissowa svoju tezu o posvetama gradskih činovnika Vulkanu u smislu molbe za zaštitu od vatre pripisuje ne samo gradskim činovnicima, kao što je zabilježeno na natpisima iz Rima (CIL VI 798), Albe Fucens (CIL IX 6349), Ostije (CIL XIV 3), Narbone (CIL XII 4338) i Uxellodunuma (CIL VII 398), već i posvetama od strane *vici*, upravo zbog poznavanja njihove uloge u Rimu u zaštiti od vatre. Tako Wissowa proširuje značenje koje su imale posvete vikana (*vicani*) Vulkanu, a koje potječu iz provincija: Beningen (CIL XIII 6454), *Pactovio* (CIL III 10875), Nantes (CIL XIII 3105-3107), *Aquincum* (CIL III 3505), *Celaia* (CIL III 11699).

²⁷ EISENHUT 1974, 959.

da je i u Rimu i u provincijama opasnost od požara bila velika shodno tadašnjim uvjetima života, ali ne prihvaća da je Wissowi uspjelo načiniti katalog vatrogasnih službi rimskog imperija. Oba se autora, međutim, slažu u pretpostavci da se u provincijama pod Vulkanovim imenom može kriti neko domaće božanstvo sličnih svojstava. To je, uostalom, mislio i Ciceron.²⁸

Upravo na tragu Ciceronova teksta F. Brommer je pokušao analizirati stanje Vulkanova kulta u Španjolskoj.²⁹ Iznenađenje autora bilo je veliko kada je ustanovio da se od 6350 rimska natpisa iz Španjolske, zabilježena u CIL, nijedan ne odnosi na Vulkanu. Kod figuralnih prikaza bio je bolje sreće. U svome članku analizira brončanu figuricu iz Kordobe, novčić iz Malage i mozaik iz Madrida. Brommer zaključno kaže da je neobično da su u zemlji bogatoj kovinama, kao što je bila Hispanija, minimalni tragovi Vulkanova kulta. Razumljivo je da je taj Brommerov članak odmah potaknuo španjolske arheologe da i oni kažu svoje. Tako A. B. Freijeiro piše da je Brommer previdio jednu Vulkanovu mramornu glavu iz Kordobe, koja je morala biti dio kolosalnog kipa.³⁰ Tu dvojicu arheologa, međutim, nadopunjuje španjolski im kolega P. Garcia-Bellido koji je 1990., na temelju numizmatičkih izvora, napisao studiju o kultu Vulkanu i Sucela (*Sucellus*) u Španjolskoj.³¹ Autor je načinio ikonografsku analizu Vulkanova lika uz pomoć sedam komada republikanskog olovnog novca i tesera. Oni potpuno odgovaraju poznatoj ikonografskoj shemi Hefest — Vulkan. Iako je, kako smo vidjeli, rimski Vulkan u stručnoj literaturi uglavnom shvaćen kao gospodar vatre, Garcia-Bellido u liku s novca ne vidi Vulkanu, nego neko domaće božanstvo — zaštitnika rudara i metalaca. Kult takvoga božanstva postojao je i prije rimske kolonizacije, o čemu govori i Polibije, ali mu ne spominje ime.³² Analizira i lik htoničkog, keltskog božanstva Sucela (koji je bio i zaštitnik rudara), čiji je kult u Hispaniji dokumentiran s tri brončane figurice i dvije olovne tesere. Na kraju zaključuje da Sucel ipak ne zamjenjuje to lokalno božanstvo.

Ovdje bih spomenula jedno takvo epihorsko božanstvo čije je ime poznato i čija je egzistencija potvrđena epigrafičkim dokumentima. Riječ je o panonskom božanstvu Sedatu (*Sedatus*), zaštitniku rudara i metalaca. P. Wissowa je poznao dva natpisa³³ posvećena Sedatu, koja citira i A. von Domaszewski³⁴

²⁸ Cic., *De nat. deor.* 1,84: "(...) ut primum, quot hominum linguarum, tot nomina deorum: non enim ut tu Velleius quocumque veneris, sic idem in Italia Volcanus, idem in Africa, idem in Hispania (...)".

²⁹ BROMMER 1971, 147-152.

³⁰ FREIJEIRO 1975, 263-266.

³¹ GARCIA-BELLIDO 1990, 161-170.

³² Polibije, 10,10,3.

³³ Natpisi posvećeni Vulkanu, za koje P. Wissowa pretpostavlja da su istovjetni s posvetama Sedatu, potječu iz *Cirpi* (CIL III 3646) i *Canabenses* (CIL III 3505). Osim toga, autor navodi i dva natpisa koja su posvećena upravo Sedatu. Ti su natpisi iz Ratijarije u Gornjoj Meziji (CIL III 8086) i Akvinka (CIL III 10335).

³⁴ DOMASZEWSKI 1895, 55.

koji, osim toga, piše i o jednom natpisu pronađenom u rimskom pograničnom kastelu Pfünzu u provinciji Retiji. Taj vrlo zanimljiv natpis Sedatu je posvetila kohorta sastavljena od Breuka.³⁵

A. Keune osim tih navodi još dva druga natpisa.³⁶ Jedan žrtvenik potječe iz Krškog u Gornjoj Panoniji, na granici s Norikom (CIL III 3933),³⁷ a drugi iz *Alpes Poeninae*. Taj je natpis bio uzidan u samostanske zidine Saint-Maurice en Valais (CIL XII 24).³⁸

Tim bih natpisima dodala još podatke o četiri žrtvenika posvećena Sedatu, a koja navedenim autorima nisu bila poznata. Dva od tih žrtvenika potječu iz Celja³⁹ i Drnove,⁴⁰ a druga dva su šezdesetih godina pronađena u Starom Majdanu blizu Sanskoga Mosta.⁴¹ Otkriće tih dvaju žrtvenika navelo je domaće stručnjake na raspravu jesu li A. von Domaszewski i P. Wissowa bili u pravu kada su smatrali da je Sedat *interpretatio Romana* rimskoga boga Vulkanana. Povod rasprave je utvrđena činjenica da do danas nisu poznate izravne paralele kao što ih poznajemo za ilirska božanstva Silvan — *Vidasus* ili, pak, Dijana — *Thana*.⁴²

Budući da se u gotovo svim rimskim provincijama mogu susresti spomenici posvećeni Vulkanu,⁴³ činilo se zanimljivim pokušati spoznati stanje materijalnih svjedočanstava Vulkanove prisutnosti u rimskoj provinciji Dalmaciji.

³⁵ *Sedato sacrum coh(ors) I Br(eucorum) ex v(oto) s(olvit) l(ibens) so(lutum) d(uram) a(gente) lul(io) Maximo dec(urione)*, CIL III 11929.

³⁶ KEUNE 1921, 1006-1010.

³⁷ Veći dio Keuneove studije obuhvaća katalog osobnog imena *Sedatus* koje on, uz pomoć natpisa, dokumentira diljem Carstva. Tako i u Dalmaciji, u Jaderu (CIL VI 2379), Aseriji (CIL III 15029), Skardoni (CIL III 2810) i dva u Saloni (CIL III 2521 i 9365). Zanimljivo je da, osim tri žiga keramičara iz Akvinka (CIL III 6010, 203 i 12014), nema nalaza natpisa iz Panonije.

³⁸ Tekst ovoga natpisa glasi: *Sedato Augusto sac(rum); P. Pacinius (a)jedem et aram d(at) d(edicat)*. Na temelju toga natpisa, J. Klemenc je zaključio da je Sedat u Krškom imao i svoj hram (KLEMENC 1950, 136).

³⁹ KLEMENC 1950, 135-138.

⁴⁰ KOLŠEK 1968, 278.

⁴¹ PAŠKVALIN 1970, 19-28; IMAMOVIĆ 1977, 102-105; ŠAŠEL 1978, 107.

⁴² I V. Paškvalin i E. Imamović složili su se da je Sedat epihorsko božanstvo, i to panonsko, a ne keltsko, temeljeći svoje navode, između ostaloga, spomenutim natpisom kohorte Breuka (po G. Alföldyju, štovalo ga je i keltsko pleme Eravisci, ALFÖLDY 1961, 108-113). Međutim, oba autora pokušavaju odgovoriti na pitanje je li područje Sanskog Mosta ležalo unutar administrativnog područja rimske provincije Dalmacije, ili pak u Panoniji, što bi se po tim natpisima dalo zaključiti. Tako oba autora, oslanjajući se između ostalog upravo na te natpise posvećene Sedatu, koketiraju s tezom da se to područje ipak nalazilo unutar administrativnog područja rimske Panonije. Toj njihovoj tezi suprotstavila bih navode A. Durmana koji između ostaloga piše: "(...) komunikacija kroz Zrinsku goru vezala je rudonosna područja obojenih metala Trgovske gore i željezne rude oko Une, Sane i Japre s preradom u predantičko i antičko vrijeme u Segestiki (Siciji)" (DURMAN 1992, 127). O božanstvu Vidas — Silvan vidi MAYER 1941-1942, 187-191.

⁴³ BROMMER 1973.

Kult Vulkanova može se dokumentirati, ali su ta svjedočanstva vrlo skromna. Naišla sam, naime, na tri spomenika: ulomak votivnog stupa, žrtvenik i brončani kipić.

1. Ulomak votivnog stupa

Bijeli vapnenac.

Visina ulomka: 83 cm; promjer: 27 cm.

Visina *tabulae ansatae*: 10 cm; dužina: 25 cm.

Mjesto nalaza: Nin.

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Zadru (inv. br. 248).

Literatura: SUIĆ 1952, 208; ŠAŠEL 1978, br. 905.

VOLCANO

SACRVM

Ulomak votivnog stupa, na čijem se donjem dijelu nalazila *tabula ansata* s natpisom, 1914. donešen je iz crkve Sv. Križa u Ninu u zadarski Arheološki muzej. Visina slova u prvoj brazdi je 4 cm, u drugoj 2 cm. Slovo V u prvoj je brazdi upisano kao sitan kružić.

2. Zavjetni žrtvenik

Vapnenac.

Visina: 32 cm; dužina: 20 cm; širina: 11 cm.

Mjesto nalaza: Nadin.

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu.

Literatura: BERSA 1902, 60; ŠAŠEL 1986, br. 2875.

BAEBIV

PRISCV

VOLCANO

V S L M

Baebiu(s) / Priscu(s) / Volcano / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Mali votivni žrtvenik bio je ugrađen u jedan od zidova kuće Vrsaljko u Nadinu, odakle je prenešen u splitski Arheološki muzej. Slova su vrlo nepravilna, a srednja im je visina 4 cm.

3. Kipić

Bronca, masivno lijevana, smeđezelena patina.

Visina: 6,5 cm.

Mjesto nalaza: Solin.

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu (inv. br. H 4471).

Literatura: NIKOLANCI 1969, 36, br. 114; ŽANIĆ-PROTIĆ 1988, 28.

Kipić je pronađen 1908. u Solinu. Prikazuje bradatog Vulkana kako stoji oslonjen na desnu nogu, dok mu je lijeva pomaknuta malo prema natrag i svinuta u koljenu. Na nogama ima čizme. Odjeven je u kratku opasanu *exomis* (radno odijelo koje mu ostavlja slobodno desno rame — zbog bolje pokretljivosti pri radu). Na glavi ima *pilos* (šiljastu kapu). U desnoj, skoro ispruženoj ruci drži razmjerno veliki čekić. Lijeva mu je ruka spuštена prema dolje i malo odmaknuta od bedra. Izgleda da je u skupljenoj šaci nekada držao kliješta. J. Žanić-Protić je kipić datirala u 2. stoljeće.

Iz navedenih podataka dalo bi se, dakle, zaključiti da rimski bog Vulkan nije bio osobito štovan, odnosno da krug njegovih štovatelja nije bio širok. Isto tako nije zasad moguće odgovoriti na pitanje je li među štovateljima Vulkanova kulta bilo Ilira.

Ako se podrobnije razgleda brončana figurica iz Solina, jasno je da je riječ o djelu ne baš vještog majstora (možda iz same Salone?), na što upućuje grubost izrade udova (šake su mu samo naznačene), odjeće (nabori na odijelu vrlo su površni), te nesrazmjer (šake i stopala, kao uostalom i čekić, preveliki su). Takve Vulkanove figurice na kojima je božanstvo prikazano odjeveno u egzomidu, s pilosom na glavi, a u rukama drži svoje tipično oruđe, dokumentirane su diljem Carstva.⁴⁴ Nije, dakle, lako, s obzirom na šturu podatke, odgovoriti na pitanje tko je bio naručitelj ovoga djela — Ilir ili pak neki stranac. Kada bi se i utvrdilo da je kipić bio izrađen u Saloni, to nas ne bi odvelo mnogo dalje, jer je u Saloni živjelo miješano stanovništvo.⁴⁵

Jedan od dva očuvana natpisa potječe iz Nina (*Aenona*), nekada važnog liburnskog središta, koje je održavalo snažne trgovačke veze s okolnim gradovima i sa sjevernom Italijom. Iz sjeverne Italije potječe i italsko stanovništvo koje je bilo naseljeno u Enoni, kao uostalom i na čitavom području Liburnije.⁴⁶ Natpis je uklesan na tabuli ansati vitkoga stupića (promjera 27 cm), za koji se

⁴⁴ GSCHWANTHLER 1986, 18-19, sl. 14 i 15; REINACH 1897, 38-40; WALTERS 1899, 162.

⁴⁵ ZANINOVIĆ 1966, 27-92; WILKES 1969, 220-238.

⁴⁶ ALFÖLDY 1965, 77-78; SUIĆ 1976, 34, 147 i druge.

može samo pretpostaviti da je bio dio nekog svetišta ili čak edikule. Ime dedikanta nije upisano, pa ne znamo kojeg je podrijetla bila osoba (ili više njih) koja je dala izraditi taj spomenik Vulkanu.

Drugi je natpis uklesan na malenom žrtveniku pronađenom u Nadinu (*Nedinum*). To je bio jedan od značajnijih liburnskih gradova gdje je već u predcarsko vrijeme domaće i italsko stanovništvo bilo izmiješano, da bi već početkom Carstva proces romanizacije bio skoro završen.⁴⁷ Na ovom je žrtveniku upisano i ime dedikanta: *Baebius Priscus*. Upravo zahvaljujući tome imenu doznajemo da je dedikant bio ilirskog podrijetla.⁴⁸ Iako je, dakle, bio Ilir, prilagodio se rimskom načinu života i prihvatio rimsko vjerovanje. Ako se pak prisjetimo teze s početka ovoga teksta koju je postavio P. Wissowa, o vatrogasnim dužnostima nekih državnih službenika, možda bismo mogli prihvatiti slutnju da je nadinski *Baebius* bio jedan od takvih dužnosnika. Da su i romanizirani Iliri radili u državnim službama, čak i na visokim funkcijama, potvrđeno je epigrafičkim podacima.⁴⁹ Ako se pak priklonimo tezi W. Eisenhuta,⁵⁰ o čemu je također bilo riječi, moglo bi se reći da je naš *Baebius* bio trgovac ili poljoprivrednik zabrinut za svoj urod.

Oba natpisa pronađena su na području Liburnije, gdje su se nalazila plodna polja, naročito u Ravnim kotarima. Stanovnici su se bavili uzgojem mediteranskih kultura, vina, ulja, voća, te trgovinom. U tim krajevima nema rudače, pa tako ni metalurške djelatnosti. Ali, čini se da su ondje bila brojna skladišta, jer je cvjetala trgovina. Tako se može pretpostaviti da su se oni koji su željeli umilostiviti Vulkana prije svega bojali vatre. Razarajućim plamenom, koji je u trenu mogao uništiti sav urod i sav trud, ali isto tako i kuće i čitava imanja, mogao je vladati samo bog vatre, Vulkan.

Na kraju treba obratiti pozornost i na činjenicu da oba natpisa ne navode titulu *Augustus*, što bi moglo upućivati na rano vrijeme njihova nastanka.

Ako su u sjevernim područjima antičke Dalmacije, u krajevima bogatim rudom i u kojima je bila razvijena metalurška djelatnost, stanovnici za svoga zaštitnika prihvatili Sedata, možemo zaključiti da su stanovnici koji su živjeli uz obalu poznavali i, kako smo iz navedenog vidjeli, štovali Vulkana, staro rimsko božanstvo koje je imalo neograničenu moć vladanja vatrom.

⁴⁷ ALFÖLDY 1965, 82.

⁴⁸ O ilirskom podrijetlu imena *Baebius* vidi RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1948, 59, ali i ALFÖLDY 1965, 83.

⁴⁹ ALFÖLDY 1965, 82 i 203.

⁵⁰ EISENHUT 1974, 959.

LITERATURA

- ALFÖLDY 1961 G. Alföldy, Geschichte des religiösen Lebens in Aquincum, *AAntH*, 13, 108-113.
- ALFÖLDY 1965 G. Alföldy, Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien (Budapest).
- ALTHEIM 1930 F. Altheim, Griechische Götter im alten Rom, *Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten*, 22/1, 80-86 (Giessen).
- BERSA 1902 G. Bersa, *Nedinum*, *BD*, 25, 60.
- BROMMER 1971 F. Brommer, Vulcanus in Spanien, *Madrider Mitteilungen*, 12, 147-152.
- BROMMER 1973 F. Brommer, Der Gott Vulcanus auf provinziäl-römischen Reliefs (Mainz).
- CARCOPINO 1919 J. Carcopino, *Vergile e les origines d'Ostia* (Paris).
- COARELLI 1983 F. Coarelli, *Il Foro Romano. Periodo archaico* (Roma).
- DOMASZEWSKI 1895 A. von Domaszewski, *Religion des römischen Heeres* (Trier).
- DOMASZEWSKI 1907 A. von Domaszewski, Die Festcyclen des römischen Kalendars, *Archiv der Rel. Wis.*
- DURMAN 1991 A. Durman, Metal u prapovijesnom društvu jugoistočne Evrope (doktorska disertacija) (Zagreb).
- DURMAN 1992 A. Durman, O geostrateškom položaju Siscije, *OA*, 16, 117-131.
- EISENHUT 1974 W. Eisenhut, *Volcanus*, *RE*, Suppl. 14, 948-962.
- FREIJEIRO 1975 A. B. Freijeiro, Ein Kopf des Vulkans in Cordoba, *Madrider Mitteilungen*, 16, 263-266 (Madrid).
- GARCIA-BELLIDO 1993 P. Garcia-Bellido, *Sobre el culto Volcanus y Sucellus en Hispania: testimonios numismaticos*, *Bronces y Religion Romana*, *Actas del XI Congreso Internacional de Bronces Antiquas*, Madrid 1990, mayo-juno (Madrid), 161-170 (sl. 1-10).
- GOMBRICH 1985 E. H. Gombrich, *Symbolic Images* (Oxford).
- GSCHWANTHLER 1986 K. Gschwanthler, Guss + Form, *Bronzen aus der Antikensammlung des Kunsthistorischen Museum in Wien* (Wien).
- IMAMOVIĆ 1977 E. Imamović, *Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine* (Sarajevo).
- KEUNE 1921 A. Keune, *Sedatus*, *RE*, II A,1, 1006-1010.
- KLEMENC 1950 J. Klemenc, O rimskom spomeniku boga Sedata v Celju, *ZFFLj*, 1, 50-58.
- KOLŠEK 1968 V. Kolšek, Pregled antičnih kultov na slovenskem ozemlju, *AV*, 19, 273-286.
- LATTE 1960 K. Latte, *Römische Religionsgeschichte* (München).
- MAYER 1941-1942 A. Mayer, *Vidasus, der illyrische Silvanus*, *VHAD*, 22-23, 187-191.
- MILIĆEVIĆ 1990 M. Milićević, *Rimski kalendar* (Zagreb).

- NIKOLANCI 1969 M. Nikolanci, Antička bronca u Jugoslaviji (katalog izložbe) (Beograd).
- PAŠKVALIN 1970 V. Paškvalin, Dolihen i panonsko božanstvo Sedat, GZM, 25, 19-28.
- REINACH 1897 S. Reinach, Repertoire de la Statuaire Grècque et Romaine (Paris).
- ROSE 1933 H. J. Rose, The Cult of Volcanus at Rome, JRS, 23, 46-63.
- SIMON 1990 E. Simon, Die Götter der Römer (München).
- SUIĆ 1952 M. Suić, Neobjelodanjeni rimski natpisi iz sjeverne Dalmacije, VAHD, 54, 207-214.
- SUIĆ 1976 M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu (Zagreb).
- ŠAŠEL 1978 A. i J. Šašel, Inscriptiones Latinae, Situla, 19 (Ljubljana).
- ŠAŠEL 1986 A. i J. Šašel, Inscriptiones Latinae, Situla, 25 (Ljubljana).
- WALTERS 1899 H. B. Walters, Catalogue of the Bronzes, Greek, Roman and Etruscan in the British Museum (London).
- WILKES 1969 J. J. Wilkes, Dalmatia (London).
- WISSOWA 1924 P. Wissowa, Volcanus, Lexikon der griechischen und römischen Mythologie (Leipzig — Berlin).
- ZANINOVIĆ 1966 M. Zaninović, Ilirsko plemo Delmati, I. dio, GCBI, 4/2, 27-92.
- ŽANIĆ-PROTIĆ 1988 J. Žanić-Protić, Antička brončana plastika iz Arheološkog muzeja u Splitu, VAHD, 81, 21-32.

Zusammenfassung

ÜBER DIE SPUREN DES VOLCANUSKULTES IN DER RÖMISCHEN PROVINZ DALMATIEN

Das Hauptinteresse dieser Arbeit gilt dem Volcanus, einer sehr alten und verehrten römischen Gottheit, sowie der Ausbreitung bzw. Auswirkung seines Kultes in der römischen Provinz Dalmatiens. Die Analyse der antiken Quellen wie auch die Analyse bisheriger Arbeiten über den Volcanuskult in Rom und seinen Provinzen (einschliesslich und mit Bezug auf die hiesigen Funde), führen zur Konklusion, dass die Einwohner der südlichen Dalmatienküste diesen Kult gekannt und verehrt hatten. Ihre Verehrung galt Volcanus, dem mächtigen Herrn des zerstörenden Feuers. Sein Kult wurde auch zwischen den einheimischen, illyrischen Einwohnern verbreitet, worüber uns epigraphische Funde zeugen. In den nördlichen Teilen der Provinz Dalmatien sind bisher keine Zeugnisse gefunden worden, die die Existenz des Volcanuskultes beweisen würden. Stattdessen sind zwei Votivtafeln bekannt, die über die Verehrung des Sedatus, einer pannonischen Gottheit, sprechen. Sedatus galt als Beschützer der Metallarbeiter. Es ist wohl bekannt, dass in den nördlichen Teilen der Provinz die Einwohner sich hauptsächlich der Metallverarbeitung widmeten. Unter diesem Aspekt kann man Sedatus in die Beziehung zum Volcanus bringen,

der, wie dies einige antiken Quellen sowie einige Wissenschaftler behaupten, auch als Gott der Schmiede und im weiteren Sinne auch als Gott der Metallurgie galt.

Übersetzung: *Mirjana Sanader*